

Crime statistics are demonstrated that the level of crime was depended of the objective and the subjective factors. Both wave of crime - in 1957-1958, and in 1961 conditionally distinguished the different stages in the penal policy of the State - the liberalization of the Stalinist penal system and to involving a wide range of social structures to implement the law enforcement function, and then - return to harsh measures for maintain of social order.

Keywords: Soviet Ukraine; crimes; Khrushchev thaw; punitive system.

REFERENCES

1. Luneyev V. V. (1997), Crime in the XXth century. Global regional and Russian trends, Moscow, p. 62 (rus).
2. Pyzhykov A. V. (2002), Khrushchev's thaw. 1953-1964 (Part 7), available at: <http://lib.rus.ec/b/195246/read> (rus).
3. Chalidze V. (1990), Criminal Russia, pp. 281-287 (rus).
4. Khokhryakov G. F. (2000), Organized crime in Russia: 60th-first half of 90th, Moscow, pp. 63-66 (rus).
5. Abdullin A. (2005), The experience of fighting crime in the Donbass in 1953-1964, Donetsk, p. 191.
6. Home economics (1958), Moscow, pp. 8-14 (rus).
7. Gurova O. (2004), Repair society, available at: <http://magazines.russ.ru/nz/2004/34/gurov9.html#top>; Lebina N. (2003), Babbitt and reform. Pictures of everyday life of the citizens in the years of the NEP and Khrushchev decade, St Petersburg, pp. 162-228 (rus).
8. Chalidze V. (1990), Criminal Russia, pp. 291-303 (rus).
9. Bogdanov S. V., Popytki N. S. (2012) Attempts of N.S. Khrushchev to intensify the fight against economic crime in the USSR, available at: <http://www.vestarchive.ru/issledovaniia/1964-popytki-ns-hrysheva-aktivizirovat-borby-s-ekonomicheskoi-prestypnostu-v-sssr.html> (rus).
10. Abdullin A. (2005), The experience of fighting crime in the Donbass in 1953-1964, Donetsk, p. 12.
11. Pyzhykov A. V. (2002), Khrushchev's thaw. 1953-1964 (Part 7), available at: <http://lib.rus.ec/b/195246/read> (rus).
12. Mikhaylenko P., Kondratyev Ya. (2000), History of Ukraine in the police documents and materials, Kiev, pp. 71, 425-426 (rus).
13. Krasnov D. Alcohol and youth crime in the 1960s, available at: <http://www.mka1.ru/news.php?catnews=2&newsid=54&p=1> (rus).

© Міхеєва Оксана

Надійшла до редакції 26.08.2013

УДК 944 (477)/930.22

ПЕТРОВА ІННА,

кандидат історичних наук, докторант кафедри історіографії, джерелознавства, археології та методики викладання історії Донецького національного університету

РЕКОНСТРУКЦІЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ВІЙСЬКОВО-ТОПОГРАФІЧНИХ ОПИСІВ УКРАЇНИ КІНЦЯ 40-х - ПОЧАТКУ 50-х рр. ХІХ ст.

Стаття присвячена проблемі становлення та розвитку системи військово-топографічних обстежень у Російській імперії в ХІХ ст. Аналізуючи проблему створення військово-топографічних описів, автор перш за все приділяє увагу дослідженню джерельної бази описово-статистичних джерел, установленню рівня їхньої репрезентативності та достовірності. Завдяки залученню історико-порівняльного методу автору дослідження вдалося повністю реконструювати джерельну базу військово-статистичних творів, установити рівень володіння укладачами описів методами джерелознавчої критики. Подібне дослідження відкриває нові можливості для переосмислення проблеми інформативності військово-топографічних описів України кінця 40-х - початку 50-х рр. ХІХ ст.

Ключові слова: військово-топографічні описи; джерельна база; програма; писемні документи.

Постановка проблеми. Рівень достовірності та репрезентативності кожної документальної пам'ятки, у тому числі й військово-топографічних описів, залежить від багатьох факторів: від конкретно-історичних обставин, у яких виникло джерело; від рівня володіння автором методикою аналітичної критики джерела; від практичного досвіду, набутого автором опису під час роботи попередніх топографічних експедицій, від рівня загальної ерудиції укладачів описів, від надійних комунікаційних зв'язків із представниками місцевої влади, які створювали належні

умови для роботи. Однак вирішальним фактором, що впливав на якість та достовірність кожної описово-статистичної пам'ятки того періоду, була її надійна джерельна база. На той період кожний з укладачів військово-топографічних описів своїм професійним обов'язком уважав: 1) використовуючи методи бібліографічної та архівної евристики, сформулювати надійну та якісну джерельну базу свого дослідження; 2) перевірити достовірність залучених джерел шляхом порівняння з іншими документальними пам'ятками того періоду; 3) у разі виявлення фактологіч-

№ 5 (125) вересень-жовтень 2013 р.

них помилок дослідити причини їх появи; 4) запропонувати читачу альтернативні погляди вчених на одну й ту саму проблему. Як бачимо, питання пошуку джерел та їх залучення до військово-топографічних описів посідало провідне місце в кожному військово-географічному дослідженні того періоду.

Дослідження і публікації з проблеми. Проблема юридичного оформлення військово-топографічної служби Російської імперії в першій половині XIX ст., проведення топогеодезичних досліджень, створення військово-топографічних описів Російської держави завжди знаходилась у центрі уваги як російських, так й українських учених. Історіографія цього питання представлена роботами М. Андреева [1, с. 1-18], І. Боброва [2, с. 5-11], В. Глушкова [8, с.12-53], В. Єсакова [9, с. 54-57], З. Новокшанової-Соколовської [11, с.118-141], П. Папковського [12, с.6-15, 54-67], О. Постникова [13, с.73-147], С. Ричкова [16, с. 35-39], Р. Сосси [18, с. 73-84], А. Лукашевича [10, с. 57-192] та ін. У той же час, аналізуючи стан розвитку військово-топографічної служби Російської імперії та основні напрями проведення топогеодезичних й описувальних робіт, дослідники завжди оминали своєю увагою проблеми евристичної діяльності укладачів описів. Саме тому **метою** цієї статті є дослідження методичних прийомів та методологічних принципів, якими керувалися упорядники військово-топографічних описів кінця 40-х - початку 50-х рр. XIX ст. під час їх створення та добору первинної інформації.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1845 - на початку 1846 р. спливав трирічний термін із часу появи останнього видання військово-топографічних описів ("Сведений об удобствах квартирного размещения всех родов войск в пределах Российской империи"). Тому військоке керівництво країни на чолі з військовим міністром О. Чернишовим ухвалює рішення розпочати нове обстеження Російської імперії. У межах реалізації цього заходу всю територію Російської імперії було охоплено топографічними зйомками, рекогносцирувальними роботами, астрономічними спостереженнями. Так, протягом 1846 - 1851 рр. під керівництвом К. Теннера відбувається триангуляція Бессарабської області. У 1847 - 1848 рр. тривають астрономічні спостереження в центральних губерніях Російської імперії. Ініціатором їх проведення була Комісія, створена Російським географічним товариством з метою перевірки та виправлення межових атласів і планів губерній та областей Російської імперії. На теренах України (Харківська, Курська та Полтавська губернії) ця комісія працювала в 1848 р. Керував роботою комісії О. Шидловський. Протягом 1847 - 1848 рр. під керівництвом П. Тучкова тривала триангуляція Чернігівської, Могилевської, Ярославської та Костромської губерній. У 1847 р. нову зйомку Київської губернії (з триангуляційним обґрунтуванням) очолив генерал-майор К. фон Руге. У 1848-1854 рр. була завершена Новоросійська триангуляція (керував роботами М. Вроченко). Хронологічно спочатку зйомкою було охоплено територію західної частини Херсонської та частково Катеринославської губернії (1849-1852 рр.), потім дослідження було поширене на східну частину Катеринославської губернії, північні частини Таврійської та Харківської губерній (1852-1854 рр.). У 1850-1852 рр. відбувались зйомки (з триангуляційним обґрунтуванням) Херсонської губернії під керівництвом К. фон Руге, після завершення яких він приєднався до зйомки Катеринославської губернії (1853 - 1856 рр.).

Нове топогеодезичне обстеження Російської імперії супроводжувалося, як і в попередніх періодах, упорядкуванням узагальнюючих військово-топографічних описів губерній та областей Російської імперії. Спеціально для цього заходу військовий міністр О. Чернишов розробив "Программу для военно-статистических обозрений губерний и областей Российской империи" (вона офіційно була затверджена 1 жовтня 1847 р.). Відповідно до запропонованої програми планувалося обстежити всі регіони держави та надрукувати 80 описів губерній та областей Російської імперії. До Кримської війни (1853 - 1856 рр.) було надруковано лише 69 військово-статистичних оглядів, які були розподілені на вісімнадцять тематичних груп (три з яких було присвячено українським губерніям). До десятого тому "Юго-западные губернии" увійшли описи Київської (автор підполковник П. Меньков), Подільської (капітан Д. Тверетінов), Волинської (штабс-капітан М. Фрітче) губерній. До 11 тому ("Новороссийские губернии") були залучені описи Херсонської (авторський колектив у складі капітана О. Рогалева, штабс-капітанів А. фон Вітте та Г. Пестова), Таврійської (автор - підполковник М. Герсеванов), Катеринославської (штабс-капітан В. Драчевський) губерній, Бессарабської області (М. Дараган), Землі Війська Донського (полковник Л. Штюрмер). Дванадцятий том "Малороссийские губернии" складався з трьох частин: опису Харківської (автор капітан В. Мочульський), опису Чернігівської (підполковник О. Міцевич) та опису Полтавської (підполковник О. Облеухов) губерній.

Коли цей захід знаходився ще на стадії планування та розробки інструктивних документів, автор програми (О. Чернишов) вирішив належну увагу приділити питанням добору джерел до військово-опісових творів. Він у примітках до окремих тематичних питань програми розробив зауваження щодо методики опрацювання джерел, визначення рівня їх повноти, достовірності, репрезентативності. Так, для отримання ґрунтовної інформації про природно-кліматичні умови автор анкети рекомендував використовувати "метеорологічні спостереження, які збирають службовці лікувальних та освітніх закладів (гімназій) і які з'являються друком у місцевих періодичних виданнях" [4, с. 21]. Досліджуючи проблему покладів корисних копалин на теренах губерній, укладачі описів мали звертатися до організаторів місцевих господарських виставок, які мали можливість надати вичерпну інформацію про основні родовища корисних копалин у регіоні та презентувати деякі їх зразки. Надалі для впорядкування опису маршрутів пересування військ за основними шляхами сполучення регіону О. Чернишов рекомендував використовувати інструктивні документи ("О составлении при Военно-топографическом депо новой Военно-топографической карты Западной России"), які були впорядковані під час підготовки до видання військово-топографічної карти Західного прикордонного простору в масштабі 3 версти в дюймі (1:126 000) [15, с.9].

Однак, незважаючи на всі рекомендації О. Чернишова щодо залучення різнопланових джерел до військово-топографічних описів, їх документальну основу переважно становили щорічні звіти місцевих губернаторів. Звіти губернаторів як різновид діловодної документації з'явилися ще в період правління Катерини II. У першій половині XIX ст. практика надання звітів імператорським особам набула регулярного характеру. Губернські звіти склалися з

двох частин - власне звіту (як різновиду діловодної документації) та додатків до нього. Структура звітів постійно змінювалась. Із 1804 р. губернаторський звіт мав три розділи - адміністративний, господарський та загальний. Із 1828 р. відомості розподілялися на чотири частини: поліцейський департамент, господарський департамент, департамент державного майна та розділ, присвячений розвитку лікарняної справи в губернії. У 1837 р. звіт знову складався з трьох розділів: судово-поліцейська частина та охорона здоров'я, господарська частина, загальні зауваження. Здебільшого звіти губернаторів за цей хронологічний період презентують достатній обсяг інформації: географічний опис губерній, відомості про населення (із вказівкою кількості народжених та померлих у звітному році), матеріали про врожайність зернових і картоплі, про наявність худоби, про кількість фабрик і заводів, про ярмаркові збори, про загальний стан сільського господарства та промисловості, про стан навчальних закладів, про становище селян, дворян, міщан тощо. Як було зазначено вище, за текстом звіту йшли статистичні таблиці "Відомості". Кількість цих "Відомостей" у різні часи коливалася від 8-ми до 16-ти - залежно від того, які відомості та в яких обсягах вимагав уряд. Як основне джерело звіти губернаторів використовувалися в більшості військово-топографічних описів кінця 40-х - початку 50-х рр. XIX ст., наприклад, в оглядах Таврійської, Катеринославської, Київської та Харківської губерній.

Як було зазначено вище, основним джерелом для написання військово-топографічного опису Київської губернії 1848 р. (автор генерал П. Меньков) слугував щорічний звіт місцевого губернатора за 1846 р. На цей звіт П. Меньков неодноразово посилається під час опрацювання матеріалів з демографічної статистики регіону [5, с. 76]. Однак, незважаючи на активне цитування цього документа, він достатньо критично ставиться до його змістовного навантаження. З метою встановлення рівня достовірності цієї пам'ятки він намагається порівняти звітну інформацію з матеріалами, що надійшли від земських справників Київської губернії. Під час проведення такого порівняльного аналізу він виявляє істотні відмінності в підсумкових розрахунках загальної чисельності населення губернії. Наприклад, відповідно до звітної документації 1846 р. чисельність населення Київської губернії становила 1730124 осіб жіночої та чоловічої статі, за матеріалами земських справників - 1736333 осіб (тобто різниця складала 6209 осіб жіночої та чоловічої статі). Надалі, щоб збагатити демографічний нарис Київської губернії 1848 р. статистичною інформацією, П. Меньков залучає до опису метричні книги Київської духовної консисторії, звіти за військовим поселенням Київської губернії, матеріали Генерального опису Лівобережної України (Гетьманщини) 1765 - 1769 рр., документи Київської губернської лікарської управи тощо. Так, на основі залучених джерел із Київської духовної консисторії він створює таблицю про середні показники смертності та народжуваності серед місцевого населення за останні десять років [4, с. 84]. Аналізуючи матеріали демографічної статистики за Київською губернією, автор говорить про велику дитячу смертність серед місцевого населення. Із загальної кількості померлих у 1846 р. (26827 осіб чоловічої статі) діти до 1 року становили 7595, діти до 5 років - 13106 осіб.

Надалі під час добору та систематизації інфор-

мації до топографічного та географічного розділу опису Київської губернії 1848 р. П. Меньков виявив істотні прогалини в документальній традиції цього регіону. Наприклад, під час написання розділу "Местность" йому так і не вдалося виявити в губернській креслярні інформативних генеральних планів населених пунктів, атласів та географічних карт губернії (ці документи П. Менькову були необхідні для визначення загальної площі губернії, площі земель сільськогосподарського призначення, непридатної землі). Відсутність цієї інформації автор пояснює такими причинами, як: 1) відмова царського уряду від поширення на територію Правобережної України генерального межування. До цього в українських губерніях активно працювали лише 3 межові контори: Слобідська межова контора (1769 - 1781 рр.), Катеринославська межова контора (1798 - 1828 рр.), Сімферопольська межова контора (1830 - 1843 рр.). Під час їх роботи були створені атласи Харківської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній, економічні примітки до Генерального межування, плани окремих дач [5, с. 6]; 2) панування на українських землях різних систем вимірювання земельної площі. Наприклад, активне використання інвентарів, складених ще за часів панування на Правобережній Україні Речі Посполитої, забезпечило поширення на цій території західноєвропейської системи вимірювання площі ґрунту, відповідно до якої основними одиницями були морги (литовський, холмський). На лівобережній частині Київської губернії (до запровадження метричної) побутувала давньоруська система вимірювання площі (десятини, сажени) [5, с. 6]. І тому, щоб реконструювати дійсний стан у поземельних відносинах губернії, уникнути плутанини в системах вимірювання, визначити ступінь забезпечення населення плодючими ґрунтами, П. Меньков був вимушений звертатися до результатів триангуляційних робіт на теренах Київської губернії. Ці роботи на Київщині під керівництвом К. Теннера тривали з 1840 р. до 1846 р. Також до цього розділу з метою визначення площі губернії П. Меньков долучив наукові дослідження Б. Швейцера (майбутнього керівника обсерваторії Московського університету), праці німецького географа та статистика І. Гасселя, наукові розвідки відомого російського статистика К. Арсенєва (у тому числі "Начертание статистики Российского государства", 1818-1819 рр.) [5, с. 6].

Досить зважено підійшов до добору джерел й автор військово-топографічного опису Волинської губернії (1850 р.) М. Фрітче. Для нього, як і для більшості укладачів описів, фундаментальною проблемою залишалася проблема пошуку джерел. Тому з метою отримання необхідної інформації він постійно листувався з цивільним губернатором Волинської губернії, генерал-майором І. Васильчиковим, виконуючим обов'язки губернського землеміра А. Філоновичем, із Луцьким повітовим землеміром О. Шмигельським [18, арк. 53]. У разі відсутності необхідної інформації він особисто відвідував цивільні установи, релігійні та освітянські заклади Волинської губернії. Завдяки активній евристичній діяльності М. Фрітче вдалося залучити до опису надійні писемні документи, а саме: 1) законодавчі акти ("Устав об обеспечении народного продовольствия", 1832 р.); 2) діловодну документацію - щорічні звіти Волинської губернської лікарської управи за останні роки (1845 р., 1846 р.); 3) описово-статистичні матеріали: військово-топографічний опис Волинської губернії

1838 р. ("Сведения об удобствах квартирному размещению всех родов войск в пределах Российской империи"), люстрації Кременецького замку 1542 р. та 1552 р., які проводилися за часів володіння ним польською королевою Боною Сфорца, дружиною польського короля Сигізмунда I Старого; люстрацію Житомирського староства 1622 р. Усі замкові люстрації містили опис замкових споруд, перелік основних категорій міщан, обсяги повинностей, які останні виконували на користь замку; 4) історичні твори: тексти М. Стрийковського "Хроника польская, литовская, жомойская и всей Руси" (1582 р.), А. Нарушевича "История польского народа" (надрукована 1836 р.).

Велику кількість джерел автор опису Волинської губернії (1850 р.) залучив для написання розділу "Образованность". З метою створення фундаментального опису церковних та монастирських установ Волинської губернії він ретельно ознайомився з історією заснування та функціонування Дерманського монастиря, із його бібліотечним та архівним фондами (у подальшому надав ретельний аналіз змісту видатних творів, що зберігаються у фондах цієї релігійної установи). Як засвідчує М. Фрітче, у другій половині XIX ст. при цьому монастирі функціонувала невеличка бібліотека, однак кількість примірників книжкових раритетів значно скоротилася після пожежі в Острозькому монастирі та сягала в 1848 р. більше 310 екземплярів. На той період на зберіганні в Дерманському монастирі знаходилися такі раритетні видання та рукописи, як "Почуения св. Каллиста, патриарха Константинопольского" (автор її датує приблизно 1499 р.), "Евангелие" (приблизно 1501 р.), "Церковная история" Феодорита єпископа Кі(п)рського (латинською мовою, 1536 р., Базель), "История Греции" Павсанія (1583 р., Франкфурт), "Новый завет" (грецькою та латинською мовами, надрукований у 1589 р. у Женеві), "Духовные беседы св. Макария Египетского" (1594 р., Франкфурт), "Ветхий завет" (виданий у Гамбурзі, у 1596 р. Давидом Волдером), "Книга о священстве св. Иоанна Златоуста" (1614 р., Львів), "Октоих" (1604 р.), "Минея" (1621 р., Москва), "Почуения воскресные и праздничные Каллиста II, патриарха Константинопольского" (1606, Крилов), "Алфавит Ионикия Галятовского, архимандрита Черниговского Елецкого монастыря" (1681 р, Чернігів) тощо [4, с. 112-117]. Окрім бібліотеки, при Дерманському монастирі знаходився й архів. Документи, що зберігалися в архіві, датувалися не раніше 1512 р. Здебільшого в архіві зберігалися документи, що стосувалися діяльності Острозького монастиря (з 1795 р.). Наприклад, розпорядження єпархіального керівництва щодо перенесення Острозького монастиря в Дерманський (1821 - 1822 рр.), документи, що регулювали право власності на землі Дерманського монастиря, рішення місцевих судів із цього питання [4, с. 117]. Ці документи М. Фрітче також використав під час написання військово-топографічного опису.

На відміну від попереднього укладача опису М. Фрітче, який відкрито демонстрував та цитував залучені до опису документи, підполковник О. Міцевич в описі Чернігівської губернії (1851 р.) майже не посилається на первинні джерела, що склали документальну основу цього твору. У його праці є лише згадка про використання опису Чернігова (1766 р.). Повна назва останнього документа "Опись города Чернигова в Черниговском Магистрате сочиненная 1766 г. мая 29 дня, по данной от Комиссии Его Сиятельства Малороссийского Губернатора П. А. Румянцева инструкции". Цю описово-статистичну пам'ят-

ку було знайдено М. Білозерським під час розбору архіву Чернігівського магістрату XVII - XVIII ст. і надруковано на шпальтах місцевих Чернігівських губернських відомостей у 1847 р. Саме із цього періодичного видання О. Міцевич запозичив опис Чернігова 1766 р. для написання своєї розвідки [7, с. 113 - 127]. Щодо залучення інших джерел до наукового твору О. Міцевича, особливо під час написання демографічного розділу опису, то його первинну основу встановити так і не вдалося. О. Міцевич на початку свого твору повідомляє, що, незважаючи на всі його зусилля, він так і не зміг подати в описі в систематизованому вигляді інформацію про загальну чисельність населення губернії (із подальшою її диференціацією за окремими соціальними прошарками). Він неодноразово звертався по допомогу до місцевих представників владних інституцій, однак відповіді так і не отримав. Відсутність у Чернігівській губернській канцелярії необхідної інформації можна пояснити наявністю істотних порушень у впорядкуванні щорічної звітності. Як було зазначено вище, більшість інформації для демографічного огляду губернії офіцери-квартирмейстери запозичували з відповідних щорічних звітів губернаторів. До оформлення та змістовного навантаження останніх висувалися завжди певні вимоги, укладачі звітів повинні були обов'язково їх дотримуватись. Але представники місцевих поліцейських установ Чернігівщини, надаючи первинну інформацію про загальну чисельність населення окремих повітів губернії, вирішили не дотримуватись цих рекомендацій. Вони відмовились надавати в статистичному вигляді інформацію про чисельність населення повітів за окремими соціальними станами та прошарками. Надісланий на підпис у такому вигляді чорновий варіант щорічного звіту за 1846 р. був розкритикований П. Гессе (чернігівський цивільний губернатор). Останній навіть наказав підлеглим переробити цей розділ відповідно до існуючих вимог та його зауважень. Так, поперше, П. Гессе рекомендував усі статистичні матеріали щодо населення губернії надавати окремо за всіма станами з подальшим оформленням у їхній структурі окремих прошарків. Наприклад, інформацію про загальну чисельність представників такої категорії, як священники та духівництво потрібно було навести з подальшою її диференціацією за типом віросповідання: православне духівництво, римо-католицьке, лютеранське [16, арк. 1]. Також цю статистику потрібно було надавати відповідно до існуючого адміністративно-територіального устрою. Надалі П. Гессе рекомендував досить зважено підбирати інформацію до звіту губернатора й у жодному разі не презентувати матеріали, що ґрунтувалися лише на узагальненнях співробітників земської поліції. Він наголошував, що відомості за кожним прошарком населення потрібно було збирати за допомогою службовців різних гілок влади. Наприклад, відомості про землевласників губернії повинні були надавати повітові представники дворянства; матеріали про державних селян - округні начальники, відомості про приватновласницьких селян - округні пристави та приватні пристави; інформацію про чисельність народжених та померлих - керівники закладів опіки губернії [16, арк.1 зв.].

Якщо порівняти презентовану на сторінках військово-статистичного огляду демографічну статистику з аналогічною інформацією, запозиченою з рапортів міської поліції та земських судів, то можна виявити певні розбіжності. Наприклад, за описом О. Міце-

веча, у Чернігівському повіті губернії мешкало 47214 осіб чоловічої статі та 46680 осіб жіночої статі [7, с. 62]. В аналогічних відомостях про стан народонаселення Чернігівського повіту та губернського міста Чернігів кількість населення була набагато меншою, а саме 44505 осіб ч. с. та 42551 осіб ж. с. Такі самі розбіжності були виявлені під час порівняння демографічних показників за іншими повітами губернії. Так, за матеріалами опису Ніжинського повіту О. Міцевича, чисельність населення повіту становила - 51823 осіб ч. с. та 53268 осіб ж. с. За матеріалами "Ведомостей городских полиций и земских судов статистических сведений о населении и по городам и уездам Черниговской губернии", у цьому повіті мешкало 50257 осіб ч. с. та 49344 осіб ж. с. [14, арк. 13-14 зв.]. Якщо порівнювати інші статистичні відомості, наприклад, ціни на основні види продукції, що представлені на сторінках опису та "Ведомости о торговых ценах на провиант, фураж и другие предметы по городам и уездам Черниговской губернии, существовавшие в июне месяце 1847 г.", то вони повністю збігаються. Наприклад, в описі зазначені такі ціни на основні види сільськогосподарської продукції: за чверть житнього борошна пропонували 2 руб. 60 коп., за чверть вівса - 1 руб. 45 коп. [7, с. 78 -79]. Не збігаються лише презентовані ціни на такий вид м'ясо-молочної продукції, як телятина: в описі наведена ціна 1 руб. 15 коп., у відомості значиться ціна 1 руб. 30 коп. [14, арк. 57 - 58 зв.].

Автор військово-топографічного огляду Таврійської губернії (1849 р.) М. Герсеванов також поступово засвоював методи бібліографічної та архівної евристики (він спочатку опрацював останні дослідження у галузі демографічної статистики регіону, потім звернувся до опрацювання поточної діловодної інформації цивільних та військових установ Таврії). Надалі він неодноразово демонстрував на сторінках опису високий рівень знань з різних галузей науки та техніки, військової справи. Так, він активно цитував праці відомого російського статистика К. Арсеньєва (у тому числі "Начертание статистики Российской государственности 1818 - 1819 рр."), грецького вченого Клавдія Птолемея (у тому числі з "Руководства по географии"), Х. Штейна ("Краткая всеобщая география, принятая для руководства в гимназиях Московского учебного округа" (1842 р.), опис Таврійської губернії 1844 р. ("Сведения об удобствах квартирного размещения всех родов войск в пределах Российской империи и квартирные карты губерний и областей. Таврическая губерния"). Під час створення окремих розділів військово-статистичного огляду він неодноразово звертався до щорічної звітної документації місцевого губернатора (наприклад, звіт за 1846 р.); матеріалів Сімферопольської губернської лікарської управи; звітної документації інспекції сільського господарства Півдня Росії; звітів місцевих військових службовців про стан казарм у фортеці Судак (а саме - керівника управління Шостого округу корпусу військових інженерів та командира внутрішнього Таврійського гарнізонного батальйону).

У той же час, як засвідчив аналіз інформаційних можливостей військово-статистичного опису Таврійської губернії 1849 р., то вони дещо обмежені. Описова інформація потребує постійного уточнення та доповнення. Останнє зауваження, зокрема, стосується огляду промисловості Таврійської губернії. Якщо порівнювати описову інформацію з матеріалами таблиці "О фабриках и заводах в Таврической губернии" (1846 р.) у категорії "відомості про кількість

підприємств" губернії, то вони істотно різняться між собою. Наприклад, в описі М. Герсеванова зазначено, що в Мелітопольському повіті у 1846 р. працювало 5 цегляних заводів та 1 черепичний завод [6, с. 177 - 178]. У документі "О фабриках и заводах в Таврической губернии" (1846 р.) вказано аналогічну кількість цегляних заводів. У той же в описі відсутня інформація по салотопному заводу, який на той період активно працював на теренах Мелітопольського повіту (у відомості надається детальна його характеристика). Навпаки, у відомості взагалі не згадується про функціонування у Мелітопольському повіті фабрики з виробництва черепиці. Надалі М. Герсеванов говорить про існування в Бердянську 14 цегляних, 4 черепичних заводів, 2 салотопних та свічних, 1 галетної та макаронної фабрик. У відомості "О фабриках и заводах в Таврической губернии" вказана така сама кількість підприємств цих галузей промисловості. Однак в описі М. Герсеванова взагалі немає інформації про функціонування двох нових закладів із переробки шкіри, хоча в документі "О фабриках и заводах в Таврической губернии" інформація про цей заклад присутня.

Висновки

Таким чином, розгляд джерельної бази військово-статистичних оглядів України кінця 40-х - початку 50-х рр. XIX ст. засвідчує факт активного застосування під час упорядкування оглядів письмових джерел різних груп: законодавчих матеріалів, діловодної інформації, описово-статистичних джерел, матеріалів періодичної преси, картографічних документів, історичних творів сучасників та авторів минулого тощо. Найбільша кількість посилань, що зустрічається на сторінках військово-топографічних описів, свідчить про те, що більш надійним джерелом інформації укладачі описів вважали щорічні звіти місцевих губернаторів (хоча деякі учасники топографічних експедицій ставили окремі матеріали звітної інформації під сумнів, рекомендували зважено використовувати надану в описах статистичну інформацію). Також однією з характерних рис військово-топографічних описів України кінця 40-х - початку 50-х рр. XIX ст. є їх компілятивна структура. Під час написання окремих розділів описів, які вимагали досконалої знань із різних галузей науки та техніки, укладачі військово-статистичних оглядів використовували монографічні дослідження та підручники з метеорології, гідрології, геології, ботаніки, зоології, епідеміології тощо. Тільки так можна було надати опису завершеної змістовної форми та забезпечити військово-топографічним описам певну міру достовірності та репрезентативності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н. В. Географические труды офицеров Генерального штаба (1836 - 1868) и их значение для развития географии в России : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. геог. наук / Н. В. Андреев. - М., 1963. - 18 с.
2. Бобров И. В. История становления военно-топографической службы России / И. В. Бобров, В. Н. Филатов // Геопрофи. - 2012. - №1. - С.5 - 11.
3. Ведомость о фабриках и заводах в Таврической губернии за 1846 г. // Державний архів Автономної республіки Крим. - Ф.26. Канцелярія таврійського губернатора. - Оп.1. - Спр.15251. - 158 арк.
4. Военно-статистическое обозрение Российской империи / [издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба]. - Т.10. - Ч.3 : Во-

лынская губерния / [сост. штабс-капитан Фритче]. - СПб., 1859. - 158; сведения специальные. - 32+19 с.: 20 табл.

5. Военно-статистическое обозрение Российской империи / [издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба]. - Т.10. - Ч.1 : Киевская губерния / [сост. капитан Меньков]. - СПб., 1848. - 253 с.: 11 табл.

6. Военно-статистическое обозрение Российской империи / [издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба]. - Т.11. Ч.2 : Таврическая губерния / [сост. подполковник Герсиванов]. - СПб., 1849. - 225 с.; сведения специальные. - 50 с.: 13 табл.

7. Военно-статистическое обозрение Российской империи / [издаваемое по Высочайшему повелению при 1-м отделении Департамента Генерального штаба]. - Т.12. - Ч.2 : Черниговская губерния / [сост. подполковник Мицевич]. - СПб., 1851. - 183 с.: 4 табл.

8. Глушков В.В. История военной картографии в России. XVIII - начало XX в. / В.В. Глушков. - М. : ИДЭЛ, 2007. - 528с.

9. Есаков В.А. Русские географические исследования Европейской России и Урала XIX - начала XX вв. / В.А. Есаков, А.И.Соловьев. - М. : Наука, 1964. - 175 с.

10. Лукашевич А.М. Западный пограничный регион в военно-стратегических планах Российской империи / А.М.Лукашевич. - Минск : ИВЦ Минфина, 2012. - Кн.2 : Изучение, инженерная и топографическая подготовка (70-е гг. XVIII - 1812 г.). - 359 с.

11. Новокшанова-Соколовская З.К. Картографические и геодезические работы в Российской империи в XIX - начале XX в. / З.К. Новокшанова-Соколовская. - М. : Наука, 1967. - 265 с.

12. Папковский П.П. Из истории геодезии, топографии и картографии в России / П.П. Папковский. - М. : Изд-во "Наука", 1983. - 158 с.

13. Постников А.В. Развитие крупномасштабной картографии в России / А.В. Постников. - М. : Наука, 1989. - 229 с.

14. Переписка с Черниговским губернскими учреждениями о получении статистических сведений по губернии за первую половину 1847 г. (5 августа - 12 августа 1847 г.) // Державний архів Чернігівської області. - Ф.128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп.1. - Спр.11135. - 51 арк.

15. Программа для военно-статистических обозрений губерний и областей Российской империи. - СПб. : Тип-фия Департамента Генерального штаба, 1847. - 24 с.

16. Рапорты и ведомости городских полиций и земских судов о статистических сведениях о населении и по городам и уездам Черниговской губернии (20 марта 1847 г. - 21 июня 1847 г.) // Державний архів Чернігівської області. - Ф.128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп.1. - Спр.11135. - 168 арк.

17. Рычков С.Ю. Депо карт и Квартирмейстерская часть накануне Отечественной войны 1812 г. / С.Ю. Рычков // Военно-исторический журнал. - 2006. - № 4. - С.35 - 39.

18. Сосса Р.І. Історія картографування території України. Від найдавніших часів до 1920 р. Короткий нарис. / Р.І. Сосса. - К. : Наукова думка, 2000. - 246 с.

19. Статистические сведения, представляемые начальнику губерний и должностным лицам по их требованию (14 декабря 1846 г. - 12 июня 1857 г.) // Державний архів Житомирської області. - Ф. 263 Волинський губернський землемір. - Оп.1. - Спр. 1595. - 421 арк.

Петрова Инна,

кандидат исторических наук, докторант кафедры историографии, источниковедения, археологии и методики преподавания истории Донецкого национального университета

РЕКОНСТРУКЦИЯ ИСТОЧНИКОВОЙ БАЗЫ ВОЕННО-ТОПОГРАФИЧЕСКИХ ОПИСАНИЙ УКРАИНЫ КОНЦА 40 - НАЧАЛА 50-х гг. XIX в.

Статья посвящена проблеме становления и развития системы военно-топографических исследований в Российской империи в XIX в. Анализируя проблему создания военно-топографических описаний, автор прежде всего уделяет внимание исследованию источниковедческой базы описательно-статистических источников, установлению степени их репрезентативности и достоверности. Благодаря привлечению историко-сравнительного метода автору исследования удалось полностью реконструировать источниковедческую базу военно-статистических произведений, установить уровень владения составителями описаний методами источниковедческой критики. Подобное исследование открывает новые возможности для переосмысления проблемы информативности военно-топографических описаний Украины конца 40 - начала 50-х гг. XIX в.

Ключевые слова: военно-топографические описания; источниковедческая база; программа; письменные документы.

Petrova Inna,

Ph.D. in History, doctoral student in the historiography, source study, archaeology and methodology of teaching history, Donetsk National University

THE RECONSTRUCTION OF THE SOURCE BASE OF MILITARY AND TOPOGRAPHICAL DESCRIPTIONS OF UKRAINE IN THE LATE 40th - EARLY 50th OF XIX CENTURY

The article is devoted to the problem of formation and development of system of military and topographical inspections in the Russian empire of XIXc . Analyzing the problem of creation of military and topographical descriptions, the author first of all pays attention to the research of source base descriptively statistical sources, to establishment of level of their representativeness and reliability. Thanks to attraction of the historical and comparative method the author of article managed to reconstruct completely source base of military and statistical works, to establish the level of proficiency of the authors of descriptions by methods of source criticism. By the analysis of semantic loading of descriptions of the Volynsk, Kiev, Taurian and Chernigov provinces the author succeeded to show all list of documentary sources which were used by authors of descriptions at creation of their creation (legislative, descriptive and statistical, office work, sources of a personal origin, etc.) in the article. Investigating a problem of the source basis of military and topographical descriptions the author established that the majority of descriptions have a compilation basis. However, the compilation as a method of writing of military and topographical works was a natural stage of development of military and geographical thought of that period. As

to investigate a significant amount of versatile questions without relying on scientific researches it was rather difficult. Only by attraction of a significant amount of sources it was possible to provide descriptions a complete substantial form. Similar research opens new opportunities for reconsideration of a problem of informational content of military and topographical descriptions of Ukraine in the late 40th - early 50th of XIX century.

Keywords: *military and topographical descriptions; source base; program; written documents.*

REFERENCES

1. Andreev N. V. (1963), Geographical works of general-staff officers (1836-1868) and their value for geography development in Russia, Abstract of thesis for the degree of candidate of geography sciences, Moscow, 18 p.
2. Bobrov I.V. Filatov V. N. (2012), The history of formation of military and topographical service of Russia, Geoprofi, 14, pp. 5-11.
3. State archive of Autonomous republic Crimea, fond 26, opys 1, sprava 15251, 158 p.
4. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1859, Volynskaja gubernija 3, 158 p.
5. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1848, Kievskaja gubernija, 1, 253 p.
6. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1849, Tavricheskaja gubernija, 2, 225 p.
7. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii, izdavaemoe po Vysochajshemu poveleniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo shtaba, 1851, Chernigovskaja gubernija, 2, 183 p.
8. Glushkov V. V. (2007), The history of military cartography in Russia. XVIII - the beginning of XX century, Moscow, 528 p.
9. Esakov V.A. (1964), The Russian geographical researches of the European Russia and the Ural XIX - the beginning of XX centuries, Moscow, 175 p.
10. Lukashevich A.M. (2012), The western boundary region in military strategic plans of Russian Empire, Minsk, 359 p.
11. Novokshanova-Sokolovskaja Z.K. (1967), Cartographic and geodetic works in the Russian Empire in XIX - the beginning of XX century, Moscow, 265 p.
12. Papkovskij P.P. (1983), From the history of geodesy, topography and cartography in Russia, Moscow, 158 p.
13. Postnikov A.V. (1989), The development of large-scale cartography in Russia, Moscow, 229 p.
14. State archive of Chernigov region, fond 128, opys 1, sprava 11135, 51 p.
15. The program for military and statistical reviews of provinces and regions of the Russian Empire, (1847), 24 p.
16. State archive of Chernigov region, fond 128, opys1, sprava 11135, 168 p.
17. Rychkov S.Yu. (2006), Depot of cards and quartermaster unit on the eve of Patriotic war, Military-historical magazine, 4, pp. 35-39.
18. Sossa R. I. (2000), History of mapping of the territory of Ukraine. From the most ancient times to 1920, «Naukova dumka», 246 p.
19. State archive of Zhitomir region, fond 263, opys 1, sprava 1595, 421 p.

© Петрова Інна

Надійшла до редакції 16.09.2013

УДК 94: 329. 15] (477. 82) "1988 - 1989"

ЧУРА ВАСИЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент, викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Львівської державної фінансової академії

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМІТЕТ КПУ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ВІДРОДЖЕННЯ КРАЮ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

Одним із ключових наслідків запровадження політичної реформи в СРСР у рамках перебудовних новацій зразка 1988 р., стало відродження національної свідомості українства, котре послаблювало політичні засади правлячої КПРС-КПУ та спричиняло її активну протидію спробам відновлення державної самостійності України. Найбільш гостро ці процеси розгорталися в Західній Україні, де етнічне самоусвідомлення було домінантним. Відтак наукова розвідка встановлює причини та простежує динаміку розгортання національно-релігійного відродження серед патріотично налаштованої громадськості Закарпатської області УРСР на тлі його сприйняття комуністичним керівництвом регіону наприкінці 1980-х рр.

Ключові слова: *перебудова; гласність; національно-визвольний рух; релігійне відродження; КПРС-КПУ; комуністичний протистій; державність України.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. У другій половині 80-х рр. ХХ ст. системна соціально-економічна криза в Радянському Союзі ініціювала

перебудову, котра передбачала застосування елементів ринкового господарства у функціонуванні виробничого механізму СРСР. Несумісність комуністичного механізму СРСР.

№ 5 (125) вересень-жовтень 2013 р.